Tony Judt, Povara responsabilității. Blum, Camus, Aron și secolul XX francez

Traducere de Lucian Leuștean, Ed. Polirom, Iași, 2000

Gabriel Leanca

Teaching Assistant,
Faculty of History,
"Al. I. Cuza" University
Iasi, Romania
E-mail:
gleanca@yahoo.com

Ce a însemnat căderea comunismului? Un răspuns la această întrebare riscă să fie incomplet deoarece trecutul, pe versantul său contemporan, abia începe să fie investigat. În special pentru ţările din Estul Europei (fără însă ,,a masifica" geo-cultural răsăritul european), trecutul contemporan a reprezentat incontestabil o sursă de chinuri şi frustări, fapt pentru care căderea comunismului are o semnificaţie aparte. Cât şi ce anume din memoria anilor petrecuţi la adăpost de ,,jugul capitalist" va intra în imaginarul colectiv ce este în curs de cristalizare? Ce loc ocupă în memoria colectivă perioada de dinaintea instaurării regimului comunist? Este limpede că un răspuns la întrebarea de debut a textului nostru nu poate decât invoca ideea recuperării trecutului, un trecut care poate fi reintegrat în memoria colectivă prin depolitizarea, dezideologizarea societăţii (fapt inerent căderii comunismului ca sistem) şi, în al doilea rând, prin revitalizarea ştiinţelor sociale, în speţă a metodologiei ştiinţelor istorice. Însă la care parte a trecutului accedem? Anii '90, cum bine preciza Bronislaw Baczko (*Sociétés post-communistes et crises identitaires* în *Nos identités*) au avut o particularitate prin faptul că au generat un sindrom al restauraţiei, urmare firească a căderii zidului Berlinului, dar şi lovitură de bumerang în trupul şi aşa firav al democraţiilor est-europene. În cazul în care comunismul era iadul pe pământ, atunci perioada interbelică reprezenta o întoarcere la vârsta de aur a naţiunii, a progresului şi a împlinirii statelor din răsăritul Europei. Nu fără temei această politică a memoriei. În fond, după tratatul de la Versailles din 1919 s-au creat state-naţiuni ce luau locul imperiilor multinaţionale considerate decrepite. Noua ordine mondială era, cel puţin din perspectiva statelor-naţiuni, cadrul firesc în care trebuiau să aibă loc luptele politice. Însă naţionalismul exacerbat, antisemitismul (nu în ultimul rând genealogia intelectuală a acestuia), eşecul pacifismului în perioada interbelică conduceau la confecţionarea unei identităţi

KEY WORDS:

history, imaginary, nationhood, national ideology, secularization

colective postcomuniste indezirabile şi anacronice în raport cu societatea occidentală, unde nevoia de reconciliere între adversari se impusese ca unic antidot pentru fanatismul politic, fiind totodată generatoare de prosperitate.

Textul lui Tony Judt referitor la problema responsabilităţii în societatea franceză a secolului ideologiilor completează de fapt o întreagă dezbatere care se poartă astăzi în România pe tema memoriei secolului extremelor. Abstractizând, putem considera că distrugerea comunismului a însemnat ocultarea formelor de teroare naziste, iar lupta contra Germaniei şi, implicit, a nazismului a condus în cele din urmă la comunizarea jumătăţii estice a continentului european şi, ne aminteşte Tony Judt, la degajarea unor dezbateri publice în Occident al căror subiect era tocmai rolul responsabilităţii în susţinerea ideologiilor. Cine erau şi ce idei aveau Léon Blum, Albert Camus şi Raymond Aron în ,,anii ciumei"? Ce anume au în comun cele trei personalităţi? În primul rând, după cum precizează pe parcursul textului Tony Judt, toţi aceştia ,,au înotat împotriva curentului", având tăria de a afirma ceea ce gândeau într-un context în care opiniile radicale dominau scena publică, plătind astfel preţul marginalizării lor în cercurile politice sau culturale în care activau. Mai mult decât atât, ceea ce îi leagă pe cei trei intelectuali, în ciuda personalităţilor lor diferite, este ,,un anticomunism riguros, profund şi consecvent" (Vladimir Tismăneanu în Prefaţa volumului *Europa iluziilor*, coordonat de către Daciana Branea, Postfaţă de Dorian Branea, Ed. Polirom, Iaşi, 2000, p. 12).

De ce era marginal Léon Blum, având vedere faptul că acesta a fost chiar prim-ministru al Franţei în anii 1936-1937 şi în 1938? ,,A fi evreu în Franţa după 1934 însemna să simţi neplăcerile crescânde ale antisemitismului intern, precum şi ecourile rasismului de dincolo de Rin. A fi un evreu proeminent – şi liderul unui partid politic autointitulat ,,revoluţionar"- însemna să provoci oprobiul şi dezgustul chiar şi în cercurile respectabile. A fi un socialist evreu care susţine o atitudine fermă împotriva lui Hitler însemna să provoci critica stângii şi aluziile larg răspândite că favorizezi un război ,,evreiesc". A fi evreu în Franţa regimului de la Vichy însemna să te confrunţi cu un risc permanent. Iar a fi Léon Blum însemna să fii predat de către regimul de la Vichy germanilor pentru a fi trimis într-un lagăr de concentrare."(p.52).

Fără a avea o ascendenţă muncitorească, însă loial tradiţiei jaurèsiene, Léon Blum, la al XVIII-lea congres al SFIO (Section Française de l'Internationale Ouvrière) din Tours din 1920, a apărat socialismul democratic francez opunându-se afilierii organizaţiei la Internaţionala a III-a controlată de Moscova. Însă depărtarea de comunişti a făcut ca liderul francez să promoveze o lungă politică de opoziţie până în

1936, deoarece Blum, respingând afilierea la Internaţionala a III-a, risca, prin ipotetica participare la guvernare (o guvernare ce putea fi doar de dreapta), să plaseze întreaga tradiţie revoluţionară în tabăra comunistă. În felul acesta ,,profetul desconsiderat" a reuşit să consolideze poziţia stîngii, detaşînd mişcarea socialistă franceză de componenta comunistă, tot mai aservită sovieticilor. Fireşte, guvernarea de un an a Frontului Popular nu fusese una dintre cele mai bune, deşi se impuseseră numeroase reforme: creşterile salariale, săptămîna de lucru de 40 de ore, concediul plătit, dreptul la negocieri colective. Divizarea majorităţii parlamentare şi scăderea popularităţii au atras căderea guvernului socialist. În privinţa relaţiilor internaţionale, Blum era un partizan al politicii dezarmării colective a anilor '20, salutînd mai târziu München-ul şi chiar pactul Ribbentrop-Molotov- poziţie aflată în concordanţă cu ideile socialiste ale politicianului. Acest moralist francez, consideră autorul volumului, ,,a fost un rătăcitor perpetuu printre diferitele identităţi franceze de care s-a apropiat în anumite momente" (p. 93). În privinţa dezbaterii cu privire la ,,spiritul francez" Léon Blum a respins demonstraţiile etno-psihologice atît de răspîndite însă în epocă (p. 93).

Albert Camus, ,,moralistul indecis" întruchipa ceva specific francez, ,,la intersecţia dintre literatură, gîndire şi angajare politică"(p. 95). Deşi a respins ideea implicării în politică a artistului, însă asociat stîngii franceze (asimilat fiind unui intelectual angajat în Rezistenţă), Albert Camus intră în dezbaterea publică cu privire la responsabilitate prin editarea în 1951 a lucrării *Omul revoltat*. Ideile sale, astăzi adjudecate din punct de vedere istoriografic, vizau înţelegerea ideii de revoluţie în contextul totalitarismului. ,,Camus a inversat convenţionala apărare intelectuală a terorii revoluţionare atunci în vogă: nu ambiţiile şi acţiunile Uniunii Sovietice pot fi explicate şi apărate prin analogia cu realizările iacobinilor; ci, mai curând, Revoluţia franceză şi chiar *noţiunea de revoluţie* [s.n., G.L.] în sine trebuie puse în discuţie datorită a ceea ce ştim noi astăzi despre costurile terorii" (p. 103). Albert Camus însă nu s-a limitat la acest lucru. Ţintele discursului său au devenit şi marii gînditori ai modernităţii (Rousseau, Hegel, Marx), figuri *responsabile* într-o genealogie intelectuală a terorii.

Cariera pariziană a lui Albert Camus nu era una care să-i asigure confort intelectual. Dimpotrivă, faptul că scriitorul era un provincial, atât ca naştere (originar din Algeria) cât şi ca educaţie (nu urmase *une grande école* asemenea lui Sartre, Aron, Simone de Beauvoir etc), avusese un impact asupra carierei sale. Nu vom insista asupra acestor factori, ei însă au o pondere importantă în demonstraţia lui Tony

Judt, ce leagă într-un mod just datele biografice cu rezultatele impactului public al operelor scriitorului. Camus, scrie autorul american, a avut de suferit nu doar din cauza depărtării de mediul său natal ci şi din cauza inadaptării la mediul cultural parizian. Mai mult decît atât, ,,era prin instinct şi temperament o persoană *neafiliată*" (p. 113); ,,ţinta reală a lui Camus nu era, […], stînga, ci extremismul politic în general" (p. 132) .

Raymond Aron, situat de către Tony Judt într-o tradiţie a gîndirii politice franceze a secolului al XVIII-lea, era un personaj tipic al elitei universitare a timpului său. Ideile sale legau stabilitatea politică de ordinea civilă şi libertăţile publice (p. 162). În concepţia sa exista un raport între ,,mitul revoluţionar francez şi ameninţarea clar *totalitară* împotriva libertăţii reprezentată de un anumit tip de societate represivă"(p. 163). De ce însă Raymond Aron socotit ,,marginal" ? Absolvise renumita *École Normale Supérieure*, teza sa de doctorat îl propulsase printre speranţele gândirii franceze contemporane, iar din 1954 era numit la Sorbona la catedra de sociologie, fără a mai menţiona prezenţa sa în dezbaterile publice. Răspunsul rezidă în lipsa de popularitate a ideilor sale. ,,După 1947 el a adoptat o poziţie fermă în sprijinul alianţei occidentale într-o perioadă în care cei mai mulţi intelectuali francezi fie simpatizau cu blocul sovietic, fi visau la o <<a treia cale>>, neutră"(p. 154). Sistemul său de gîndire politică, în ciuda simpatiilor declarate de stînga, scrie Judt, valida, în primul rînd, un demers etic. Trebuie să reflectezi nu doar la contextul social şi politic în care activează un regim politic, ci este fundamental să-l judeci în funcţie de categoriile bine/rău, adevăr/fals. În cazul lui Raymond Aron această preocupare pentru responsabilitate venea dintr-un realism politic ce postula ,,judecăţile morale pe care cetăţenii le oferă guvernelor sau interesele morale reale sau imaginare ale tuturor actorilor dintr-o societate"(p. 174). Această concepţie nu se baza însă pe o alterare a principiului ,,raţiunii de stat", fapt evidenţiat de către Tony Judt în contextul reacţiilor pe care ,,iniţiatul marginal" le-a avut în anii războiului din Algeria. De asemenea, după al doilea război mondial, Raymond Aron fusese un partizan al rezolvării ,,problemei germane" în cadrul Europei occidentale, pronunţîndu-se ulterior pentru reînarmarea Germaniei Federale în contextul războiului rece. Raymond Aron ,,nu a fost un moralist. Dar întreaga sa carieră a constituit un pariu cu Raţiunea împotriva istoriei"(p. 193).

Există anumite elemente pe care autorul american le accentuează pe tot parcursul textului. Exceptând *problema responsabilităţii politice* ce constituie baza structurală pe care se articulează cartea, un loc bine definit îl are *tema revoluţiei franceze* sau, în general, *ideea de*

revoluţie. Tony Judt este îndreptăţit să considere că dezbaterea în jurul ideii de revoluţie a coagulat anumite energii politice, orientând, într-un fel sau altul, atitudini ce s-au evidenţiat mai ales în anii de vârf ai ascensiunii comunismului. Deşi la congresul SFIO din 1920 Léon Blum a pierdut, posteritatea i-a acordat primul loc printre cei pe care ideologia comunistă nu i-a învins, fiind un apărător al ideilor socialiste, fără a fi un admirator al ,,Poporului înarmat". În mod lucid, Albert Camus a condamnat asocierea dintre principiile etice şi teroare, iar Raymond Aron a refuzat mitologia politică în general. Această dezbatere cu privire la revoluţie reprezenta una dintre caracteristicile vieţii publice din Franţa, însă în ,,anii ciumei" aceasta trebuia direcţionată către critica ideologiilor totalitare ce se hrăniseră din posteritatea ideii de revoluţie până la confiscarea ei. Parte integrantă a identităţii franceze, mitul revoluţiei a fost politizat până la dezrădăcinarea de valorile pe care le-a consacrat. ,,Cine a <<controlat>> înţelegerea Revoluţiei franceze a controlat Franţa sau, cel puţin, s-a aflat în postura de a stabili condiţiile disputelor privitoare la legitimitatea politică în Franţa postrevoluţionară"(p. 13). De asemenea, Tony Judt are perfectă dreptate să afirme că importanţa Revoluţiei este covârşitoare în apariţia unui anume tip de a face şi de a înţelege politica. Acesta a valorizat argumentaţia grupului fondator prin ocultarea terţelor versiuni asupra istoriei. ,,Astfel, puterea politică modernă s-a întemeiat pe o versiune particulară asupra istoriei; drept rezultat, istoria a devenit politică" (p. 13).

Lucrarea autorului american nu reprezintă doar o contribuţie valoroasă pe tema responsabilităţii intelectualilor în secolul extremelor, ea poate fi receptată din perspectiva mai largă a istoriei ideilor politice în secolul al XX-lea.